

Inga Špele
Daugavpils Universitāte, Latvija

VĒSTĪJUMA ĪPATNĪBAS REGĪNAS EZERAS STĀSTĀ „NAKTS BEZ MĒNESNĪCAS”

Abstract

Characteristic narrative features of the story „The Night without Moon” by R. Ezera.

This report considers narrative's peculiarities in the R. Ezera's story „The Night without Moon”. In this story the author is a narrator and she uses different narrative methods. We can see author's particular methods here. The author is a story-teller and the main character at the same time in this story.

Psychological features characterize this story, the author describes nature, describes main characters, unites past and present events, flash memories. Subjectivity is expressed through the plot of the story, author's narrate and main heroes' monologues.

Atslēgas vārdi: Regīna Ezera, vēstījums, psiholoģiskums, Autores tēls

Latviešu prozaiķe Regīna Ezera (1930-2002) ir vairāk kā 20 grāmatu autore, kas vienlīdz veiksmīgi strādājusi gan romānistikā, gan stāstniecībā. Ir spēcīga psiholoģiskās prozas meistare gan romānos, gan stāstos un novelēs. Regīna Ezera ir lieliska stiliste, kas vēstījuma mākslinieciskajā struktūrā cenšas iekļaut dažādus leksikas slāņus, izvēlas sarežģītu sintaksi un pats galvenais - prot panākt stilistisku vienotību un nobeigtību. Ezeras vēstījums saista ar leksiski frazeoloģisku krāsainību, individualizētu personāža valodu. Vēstījumam piemīt dabiska plūstamība un vieglums.

Harijs Hiršs raksta, ka vēstījums – tā ir prozas darba konkrētā realitāte, viss darba teksts no pirmās līdz pēdējai rindiņai. Vēstījumam ir divas savstarpēji cieši saistītas, tomēr parasti labi saskatāmas sastāvdaļas – stāstījums un personāža runa jeb dialogs. Galvenās stāstījuma sastāvdaļas ir tēlojumi, pārstāsti, atkāpes, bet personāža runu veido iekšējie monologi, monologi, dialogi un vairāku varoņu sarunas (polilogi) (Hiršs 1989: 8-9). Literatūrzinātnieks G.Berelis atzīmē, ka „Gandrīz visi Ezeras darbi mīt starpžanru teritorijā. Autore, šķiet, apzināti vairās no romāna jēdziena.” (Berelis 1999: 195). Arī savu garo stāstu „Nakts bez mēnesnīcas” (1971) viņa nodēvējusi par mozaīku. Šī mozaīka ir ļoti savdabīgs un neparasts darbs. Tas ir pilns ar kontrastiem, ar filozofiskām un ikdienišķām tēmām; tajā ir dažādu cilvēku dzīves stāsti, kurus it kā analizē paši varoņi. Alberts Bels raksta: „Vēstījums īpatnējs. Nu, nekas jau tāds īpašs nav, bet mēs jūtam, ka tas ir biezs un sātīgs kā labi samīcīta mīkla, no kuras rakstniece tad veido iecerēto mozaīku. Palete ir bagātīga – iekšējais monologs, apziņas plūsma, atskabargains dialogs.” (Ezera 1980:6).

„Nakts bez mēnesnīcas” ir teksts, kas varētu būt apjomīgs romāns, taču ir kompakta mozaīka. Darbam ir ļoti neparasta kompozīcija: teksts sastāv no četriem iekšējiem monologiem, no kuriem trīs pieder personāžam (mākslinieks Toms Melnalksnis, vientuļā

māmiņa Anna, pasaules klaidonis Pīlādzītis), bet ceturtais Autorei. Monologi tikai vietumis sasaucas cits ar citu, lielākoties ritēdami neatkarīgi: tie nav skatījumi uz vienu un to pašu situāciju, bet gan skatījumi no vienas nejaušas situācijas (nakts mazajā Dzegu stacijā, kad satiekas cits ar citu nepazīstami cilvēki) uz dažādām pusēm – gan telpā, gan laikā. Ir dotas dažādu cilvēku domas gan par vieniem un tiem pašiem notikumiem, gan par savām dzīvēm, un tikai dažreiz autore pievieno savus komentārus par varoņu dzīvēm. Darbība notiek Dzegu stacijā vienas nakts laikā, tomēr šajā naktī mēs uzzinām vairāku varoņu dzīves stāstus, viņu problēmas, domas un nerealizētus sapņus. Mozaīkā nav pozitīvu vai negatīvu varoņu, katrs varonis ir līdzīgs reālam cilvēkam.

Viena no galvenajām kategorijām prozā ir sižets. Prozas sižeta raksturīgākā pazīme ir notikums, kurā krustojas no raksturu attieksmēm izrietošie sociālie un psiholoģiskie atgadījumi, situācijas, konflikti (Tabūns 1988: 112-113). Regīnas Ezera mozaīkā „Nakts bez mēnesnīcas” notikums ir galveno varoņu sastapšanās Dzegu stacijā. Te vērojama sižeta psiholoģizācija un vēstījuma subjektivizācija. Sižets ir dziļi apslēpts darbojošos personu iekšējos monologos un izjūtams minimāli. Ezera raksta pretēji sižetiskās loģikas likumsakarībām. Visur, kur vajadzētu sekot dramatiskam sižeta pavērsienam, kur vajadzētu virnot kaislībām un samezgoties likteņiem (Annas un Toma likteņi, Rasas un Skrastiņa attiecības), notiek pavisam kas cits – bet visbiežāk nenotiek nekas. Ezera it kā neliekas manām visu to bagātīgo iespēju klāstu, ko viņai piedāvā literatūra.

Ļoti svarīga loma R.Ezera stāstā ir dabai. Dabas tēlojums daiļdarbā raksturo darbības vietu, palīdz raksturot darbojošās personas, arī atklāj varoņa psiholoģiju. Daba uztverama kā darbības fona veidotāja – darbība notiek laukos, rudenī, vienas nakts laikā. „... visapkārt klusi elpo nakts, saudzīgi pārsegusi tumsu pāri visam – cilvēku sapņiem un nomodam, laimei un sāpēm, kaislībām un nāvei.” (Ezera 1980: 19). Vēstījošā sižetā ienākošā daba kļūst par autores un varoņa izjūtu un pārdzīvojumu ierosinātāju un rezonatoru. Atvadoties no tēva mājām, Toma Melnalksnis savās izjūtās it kā saplūst ar rudenīgo nakti un no bērņības pazīstamo vidi: „Uz pelēko, plakano debesu fona neskaidri vīd ēkas, arī pelēkas un plakanas kā dekorācijas. Varbūt visu to redzu beidzamo reizi? Un man kļūst žēl pašam sevis... Man ir kauns par šīm glēvajām, nevīrišķīgajām jūtām, taču es neko nespēju padarīt, un tumsa, kurā nav ne mēnesnīcas, ne zvaigžņu un gail vienīgi luktura tālā, skopā uguntiņa, slēpj manu želumu un manu kaunu.” (Ezera 1980: 17). R.Ezera rāda analogijas starp dabas lielajiem ritmiem un cilvēka dzīves norisēm, lai akcentētu domu par cilvēka mūža īslaicīgumu un galīgumu pretstatā fiziskā laika nebeidzamībai un materiālās pasaules bezgalībai. Viņas daiļradē ienāk tagadnes plūstošā laika – īpaši mirkļa poētika. Vērodams lapas strautā, slimais Toms domā: „... tās, kas pirmīt mirdzēja ūdenī kā zvaigznes, jau aizslīdējušas straumītei līdzī un nozudušas

skatienam, tāpat kā aizslīd un nozūd viss – laiks un dzīve.” (Ezera 1980: 19). Rakstnieces iemīļots paņēmiens – fiziskā laika apstādināšana un pārtraukšana, lai ar poētiskā un psiholoģiskā laika starpniecību vērotu netveramā laika iztecēšanu, lai to izgaršotu mirkli aiz mirkļa, minūti aiz minūtes un izbaudītu dzīvības skaistumu un apzinātos tās vērtību. „Dzirdu, ka aiz sienas iet pulkstenis, nesteidzīgi un nepielūdzami iet.

Tik ... tak ... pak ... pak.

Pil kā ūdens, izpil, iztek laiks.” (Ezera 1980: 93)

Vēl kāda īpatnība, kas atrodama gandrīz visos Ezeras darbos, - tas ir „vajājošās pagātnes” motīvs. Autore it kā neļauj savam varonim dzīvot tikai tagadnē. Akcents tiek likts uz iekšējo darbību, kas risinās neregulāri, parasti atmiņu formā un saplūdzina tagadni ar pagātņi. Tam ir liela, nereti pat izšķiroša nozīme, jo tieši ar pagātņi parasti saistīts visdramatiskākais posms varoņu biogrāfijā. Pat tik tagadniski iecentrētā raksturā, kāds ir Voldemārs Pīlādītis, atmiņu uzplaiksnījumi pēc nejaušās sastapšanās ar Albertu Bernātu Dzegu stacijā paver apslēptu dvēseles brūci un vainas apziņu („Ariadne gulī pār manu mūžu”), atklāj Pīlādītša pacifistiskos uzskatus par karu un malā stāvētāja pozīciju („Gribējās tikai nogaidīt, kamēr tā šļura būs cauri”). Tieši ar pagātnes ievadumu R.Ezera panāk raksturu atvērtību un sociālo ietilpīgumu, kā arī īpatnēju visa daiļdarba mākslinieciskā laika paplašinājumu un noslogojumu.

Pagātnes atsaukšana un sakļaušana ar tagadni palīdz atraisīt un atsegt varoņu domas un jūtas, viņu noskaņojumu un pārdzīvojumu kā sarežģītu un pretrunīgu procesu. Pagātnes notikumi (parasti atmiņu formā) aktualizē tagadni un veicina pārdzīvojuma intensitāti un pat darbības kulminējumu. Varoņi sev atvēlētajā laika skrējienā it kā tiek apstādināti, lai tagadni pārskatītu ķieģelīti pa ķieģelīti, to izdzīvotu minūti pa minūtei, mirkli pa mirklim visā izjūtu amplitūdā. Pārmaiņas varoņa dzīvē nenosaka tas, kas notiek pašlaik, bet negaidīti pamodinātā atmiņa. Tā nav pagātnes restaurēšana, bet sevis pārvērtēšana.

R.Ezeras prozā noteicošais ir izvērsts psiholoģiskais sižets, skrupuloza varoņa pasaules uztveres un izjūtas, viņa domu un pārdzīvojumu, viņa dvēseles stāvokļu analīze. Cilvēka tēla izvirzījums vēstījuma centrā ir pati būtiskākā rakstnieces mākslinieciskās meistarības iezīme. Vide un apstākļi ienāk nevis suverēni, bet gan subjektīvi tvertā, palaikam konceptuālā vērojumā. Tā kā pasaule un cilvēks tiek skatīti ne tik daudz pašas visredzošās autore, cik viņas izvirzītā vēstījošā varoņa acīm atbilstoši viņa sociālajam un intelektuāli morālajam līmenim, par vēstījuma centru un asi kļūst raksturs, tā paškustība, tā attīstība.

Rakstura aprises sākas ar ārējo veidolu. Portretējumā plastiskais gleznojums tiek papildināts ar mainīgās izteiksmes aprakstu. Portrets kļūst par psiholoģiskās analīzes līdzekli. Cilvēka seja, acu izteiksme, mīmika, žesti nav atdalāmi no viņa iekšējās pasaules, no rakstura

izpaušmēm. Stāstā „Nakts bez mēnesnīcas” pāris lappusēs atklājas vesela portretu buķete. Par Toma Melnalkšņa noskaņojumu liecina neveselīgais bālums viņa sejā. Dzegu stacijas uzgaidāmajās telpās uz sola ieraugām omulīgo Teodoru Olmani ar „gludu kā labi nopulētu” galvirsu. Līdzās Kristīne – plāna kā garoza ar žiglajām peles acīm un Emīlija ar rubensiskām formām un pavītušo, bet aizvien vēl glīto seju. Turpat arī traktorists Jāzeps ar jaunu kažokādas cepuri, šalli vaļā uz „baltas neilona krūtežas” un baltmatainā Liesma ar brūno somu klēpī. Grupas portretu papildina Voldemārs Pīlādzītis ar ruma pudeli rokā. Voldemārs Pīlādzītis ir ļoti kolorīts tēls. Šī rakstura izveide liecina ne tikai par labu dzīves un cilvēku, bet arī valodas pazīšanu, jo tieši personāža monoloģizētā runa te kļūst par dominējošo tēla individualizācijā un tipizācijā. R.Ezera atzīst, ka vārdu izvēli, tāpat kā personāža runu vispār, autoram „uzspiež” pats attēlojamais raksturs. Tālab no svara cilvēka sociālā piederība un individualitāte. Pēfīdama un attēlodama dažādu paaudžu un profesiju cilvēku runas īpatnības, rakstniece netiecas pēc daiļdarba valodas sterilitātes. Vairojot valodas bagātību un izkopjot tās daiļskanību, viņa izmanto iespējas, ko dod dažādie leksikas slāņi. Lādzīgais un darbīgais, vienmēr sabiedriski uzlādētais, taču raksturā nenopietnais un virspusējais, it kā „pa vējam” dzīvojošais Pīlādzītis jūtīgi absorbē svešas domas un spriedumus, bez ierunām un pārvērtēšanas tos piesavinot. Kā sūklis viņš savācis vienkāršrunas stereotipus, profesionālistus un vulgāristus, parazitējošas frāzes. Pīlādzīša pašatzinumos, viņa monologos un dialogu replikās ielaužas svešu sarunu un domu atbalsojumi. Viņa valoda ne vien sulīga un krāsaina, bet arī saturiski blīva un noslogota, tā ir neaizstājams tēla atveres un raksturošanas līdzeklis. Piemēram:

„Ko tu, cilvēk, neteiksi, uz atvadībām vēl iznāca tāda maza, negaidīta iešmorēšana.”

„Laikam grib hropņīt, vecā mīstīkla. Jālien būs kambarī. Ja tā padomā, arī pašam nav par nāvi ko nebūt ieknābāt”

„Guli, guli, vecā mačalka! Šodien saimnieks ir es. Nu, priekā!”

„Gauners es nav. Es ir nedzērājs. Es nav badmira. Krāpnieks es nav! Es ir žūpa un vējapistle, bet šulers ne.”

Vairākas vai pat daudzas varoņu balsis, ienākot prozā ar savām pasaulēm un savu problēmu loku, rada dialogisko kontekstu, kas ir viena no būtiskākajām prozas kā literatūras veida iezīmēm. Citkārt divbalsība un polifonija tekstā realizējas kā slēpts dialogs. Šāds veids raksturīgs it īpaši Voldemāra Pīlādzīša rakstura pašatklāsmei. Šis valodīgais Dzegu stacijas pasažieris it kā spoguļojas tais spriedumos un atzinumos, kas nāk no svešām apziņām un kurus viņš viegli pārņem kā savus. Dialogisms kontūrē Voldemāra Pīlādzīša raksturu, sekmē tā komismu un krāsainību. Un slēptais dialogs te ir tikai viens no dialogisma veidiem. Tāda ir Pīlādzīša runa, tiekoties ar jaunības draugu Bernātu. Pīlādzīša monologs šai ainā izskan kā

reducēts dialogs: „Un kā citādi? Maizītei nopelnīt var? Tad jau labi. Sievai atbrauci pretī? Ir, ir man arī, kā gan citādi – Emma. Un divi zeperi. Tev arī divi? Ko tu neteiksi: redz, kā esam noštimējuši! Puikas un puikas, he-hē, tas uz kariem!...” (Ezera 1980: 72).

„Katram vēstījumam ir vēstītājs, kas var atrasties ārpus stāsta vai būt tā personāžs. Pirmās personas vēstītāji var būt stāsta galvenie varoņi, dalībnieki jeb otršķirīgi personāži, kā arī novērotāji, kuri nav stāstā līdzdalīgi, bet tikai apraksta tajā notiekošo.” (Kalers 2007: 103-104). Bieži vien šis stāstošais „es” spriež gudrāk un jūt smalkāk, nekā to atļautu viņa prāts un raksturs. Trešās personas vēstījumā parasti dominē autora redzes viedoklis. Rakstnieks pats stāsta par notiekošo, raksturo savus varoņus, izskaidro viņu rīcības motīvus un jēgu, komentē viņu vārdus, vārdu sakot, atklāti vai slēpti dod savu vērtējumu.

Stāstā „Nakts bez mēnesnīcas” vēstījums rakstīts pirmajā personā „es”. Šāds vēstījums ir subjektīvāks, jo notikumi attēloti no runātāja viedokļa, tomēr ticamība ir lielāka, jo tiek stāstīts paša pieredzētais. Šeit ir vairāki vēstītāji, arī Autore. Autore ir svarīgs tēls visā Ezeras daiļradē. Garajā stāstā „Nakts bez mēnesnīcas” Autore ir pārējo sacerējuma personu vidū iedzīvināts tēls. Autore kā tēls pārējo varoņu vidū jūtas kā līdzīga starp līdzīgiem un ir viegli saskatāma un iepazīstama arī lasītājiem. Sākumā Autore sirsnīgi apsveicinās ar lasītāju, apraksta personāžu: „Cienījamo lasītāj, mūsu stāsta darbība notiek šonakt. Redziet, tur tālumā, kur spīd divas uguntiņas – nē, nē, vairāk pa labi, spožākās, - ir Dzegu stacija.” „Man ir jāatvainojas, ja lasītāju garlaiko garais stacijas apraksts. Taču tas ir nepieciešams, jo šeit šonakt sastapsies mūsu varoņi, lai atkal izšķirtos.” (Ezera 1980: 13-14), bet noslēgumā tikpat sirsnīgi atvadās: „Uz redzēšanos, cienījamo lasītāj!”; viņa visur ir klāt, visu redz un zina, taču pati paliek neitrāla un bezpersoniska. „Pagaidām atturēdamās no komentāriem, nocītēšu tikai Kristīnes izteikumu: „Tagad jau visi uz tām jaunajām kā sadeguši. Skrastiņš lai. Tā teikt, cilvēks gados, bet vēl nevar rimties ādā. Atstāj sievu, atstāj bērnus – maksāšot elementus, un šķiras vaļā dēļ tās skolotāja Millera meitas...”” (Ezera 1980: 16). Autore ienāk arī kā piltiesīga personāža pārstāve, uzstādamās arī personāža funkcijā. Šo abu funkciju apvienošana vēstījumā palīdz radīt tiešuma un klātbūtnes efektu. „Jums, lasītāj, varbūt ienāca prātā, ka labāk šķirties nekā tā ecēties visu garo mūžu? Izdzirduši šo vārdu, abi Olmaņi saslien galvas, skatās vienādi pelēkām, izbrīna pilnām acīm.” (Ezera 1980: 106-107). Tātad Autore ir tepat, viņa iesaistās abu sarunā. Bez tam Autore ir tas spēks, kas atsevišķos monologus vieno veselumā (citiem vārdiem, bez Autores klātbūtnes „Nakts bez mēnesnīcas” pārtaptu stāstu ciklā.) G.Berelis raksta, ka Autori varētu uzskatīt par tradicionālā visuredzošā un visuzinošā autora projekciju Ezeras tekstā vai arī – par mazliet pašironisku „Autores autores” koķetēšanu ar pašas radīto tekstu. Regīna Ezera ar savu Autori teic to pašu, kas šai laikā izlasāms arī

A.Bela un M.Zariņa darbos: romāns ir fikcija, mistificēta spēle, un tikai no autora ir atkarīgs tas, kādi spēles noteikumi tiks izvēlēti. (Berelis 1999: 196).

Secinājumi:

1. Stāstam „Nakts bez mēnesnīcas” raksturīgs psiholoģisms, ko autore panāk ar dabas tēlojumiem, varoņu portretiem, pagātnes un tagadnes sapludināšanu, atmiņu uzplaiksnījumiem.
2. Subjektīvisms darbā izpaužas caur sižetu, Autores tēlu, personāžu monologiem.

Bibliogrāfija

1. Berelis G. (1999) Latviešu literatūras vēsture. Rīga: Zvaigzne ABC.
2. Ezera R. (1980) Saulespuķes no pērnās vasaras. Rīga: Liesma.
3. Hiršs H. (1989) Prozas poētika. Rīga: Zinātne.
4. Kalers Dž. (2007) Literatūras teorija. Ļoti saistošs ievads. Rīga: ¼ Satori
5. Tabūns B. (1988) Prozas specifika. Rīga: Zinātne.